

İmam Matürîdî'nin *Te'vilatü'l-Kur'an*'ında Akıl Yürütmeye İlgili Kavramlar – Fıkıh, İstidlâl, Kıyas-

Ali DUMAN*

Özet: İmam Matürîdî, akaid alanında bir mezhebin kurucu imamı olmasının yanında *Te'vilatü'l-Kur'an* adlı Kur'an yorumuyla da büyük müfessirlerden biridir. Onun bu eseri sadece tefsir alanının değil, aşağı yukarı bütün İslâmî ilimler için bir hazine değerindedir. Matürîdî'nin akılcı İslâm yorumundaki liderliği göz önüne alınırsa, tefsirinde de akıl ve akılcılık hususunda önemli vurgularının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Biz bu çalışmamızda fıkıh usulü ilmi açısından önem taşıyan akıl ve akıl yürütmeye ilgili fıkıh, istidlâl, nazar, kıyas gibi kavramların *Te'vilatü'l-Kur'an*'da hangi anlamlarda kullanıldığını tespit etmeyi amaçlamaktayız.

Anahtar Kelimeler: İmam Matürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, fıkıh, istidlâl, nazar, kıyas

Abstract: *Mental Executive Concepts in İmam Maturidi's Te'vilatü'l-Kur'an*-İmam Matürîdî is founder of the believe sects on Ahl al-Sunne also he is the most important comentators of Quran because of his book *Te'vilatü'l-Quran*. He has a rational understanding about İslâm and its essential book Qoran. He used many rational concepts like fiqh, istidlâl (inference), kıyas (comparison), his book. We try to examine three concepts about rational thinking: Fıkh, Istidlal and Kıyas in his book *Te'vilatü'l-Qoran*.

Key Words: İmam al-Maturidi, *Te'vilatü'l-Qoran*, Fıqh, istidlâl (inference), kıyas (comparison)

Giriş

İmam Matürîdî (333/944)¹ akıl-vahiy dengesine önem veren ve dinin anlaşılıp, yaşanmasında akla büyük önem veren bir alimdir. İslâmî

* Yrd. Doç.Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ali.duman@inonu.edu.tr

¹ İmam Matürîdî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Ebu'l-Muin Meymun en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille*, tah. Hüseyin Atay, Ankara, 1993, 1/471-472; Taşköprüzade İsamüddin Ahmed Efendi, *Mevzûâtü'l-Ulum*, İkdâm Matbaası, İstanbul, 1311, 1/595-596; Taşköprüzade İsamüddin Ahmed Efendi, *Tabakatü'l-Fukaha*, tah. el-Has Ahmed Nile, II. Baskı, ys., 1961,

ilimlerin bir çoğunda otorite kabul edilen İmam Matürîdî, dinin ana kaynakları olan Kitap ve Sünnetin anlaşılması kadar, onlara dayalı bir hayat sistemi kurulmasında da aklın önemli olduğunu ortaya koymuştur. Kelam, fıkıh, usul, tefsir gibi ilimlerde geliştirdiği yöntemiyle daima akla vurgu yapmıştır. İlk dirayet tefsirlerinden biri kabul edilmesi mümkün olan Te'vilatü'l-Kur'an'ında da akıl ve akıl yürütmeye büyük önem vermiştir. Bu cümleden olarak fıkıh, istidlâl, nazar, kıyas gibi kavramları akılla ve akıl yürütmeye ilişkileri çerçevesinde sık sık kullanmıştır.

Biz bu çalışmamızda İmam Matürîdî'nin akıl yürütmeye ilgili olarak kullandığı kavramlardan fıkıh, istidlâl ve kıyas kavramlarını kullandığı yerlerde onlara yüklediği anlamları tespit etmeye çalışacağız. Bunu yaparken; her ne kadar İmam Matürîdî bu kavramlardan bir kısmının tanımlarının yerleştiği dönemden önce yaşamış olsa da, açıkladığımız kavram konusunda aydınlatıcı olmak açısından, öncelikle her kavramın yerleşmiş tanımlarını vereceğiz, ardından İmam Matürîdî'nin o kavramları Te'vilatü'l-Kur'an'da kullandığı yerleri ve o yerlerde yüklediği anlamları belirlemeye çalışacağız. Bunun ardından da yerleşik tanımlar açısından Matürîdî'nin anlayışını değerlendireceğiz.

1. Te'vilatü'l-Kur'an'da Fıkıh Kavramı

Fıkıh kelimesi sözlükte bilmek, anlamak, kavramak, bir şeyin esasına vakıf olmak gibi anlamlara gelir². İslam Hukuku terimi olarak ise genellikle:

“العلم باحكام الشرعية العملية المكتسبة من ادلتها التفصيلية”

Yani: “*şer'i amelî hükümleri tafsilî delilleriyle birlikte bilmek*”³ şeklinde tanımlanır. Bu çerçevede fıkıh, İslam'ın bireysel ve sosyal hayata ilişkin amelî

56; Şükrü Özen, *Ebu Mansur el-Matürîdî'nin Fıkıh Usulünün Yeniden İnşası*, (Basılmamış Doçentlik Çalışması), İstanbul, 2001, 5-69; Ahmet Vehbi Ecer, *Büyük Türk Alimi Maturîdî*, Yesevi Yayıncılık, II. Baskı, İstanbul, 2007, 31-54; Şükrü Özen, “Matürîdî” mad., *DİA*, 28/146-151; Ali Duman, “İmam Matürîdî, Hayatı, Eserleri ve İslam Düşüncesindeki Yeri”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl 2, S. 4 (Temmuz-Aralık 2009), 109-126.

² İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1997, 10/305.

³ Farklı usul tanımları için bkz. Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ali bi Tayyib el-Basri, *Kitabu'l-Mu'temed fi Usuli'l-Fıkıh*, tah. Muhammed Hamidullah, Mahedü'l-İlmiyyi'-Fransi, Dımaşk, 1964, I.9; Seyfüddin Ebi'l-Hasan Ali b. Ebi Ali b. Muhammed el-Amidi, *el-İhkam fi Usuli'l-Ahkam*, tah. Şeyh İbrahim el-Acuş, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., I.7; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkanî, *İrşadü'l-Fuhûl ila Tahkiki'l-Hak min İlmi'l-Usul*, tah. Ahmed

hükümlerini bilmeyi ve bu konularda araştırma yapmayı ifade eden bir ilim dalının adı olmuştur⁴.

İmam Matürîdî'ye göre fıkıh kavramına gelince⁵; onun *Te'vilât*'ta fıkıh çeşitli şekillerde tanımladığını görmekteyiz:

- الفقه هو معرفة الشيء بمعناه الدال على نظيره "Fıkıh, bir şeyi benzerine delalet eden bir mana ile bilmektir"⁶
- الفقه هو معرفة الشيء بغيره "Fıkıh, bir şeyi kendisinden başkası (başkası kanalı) ile bilmektir"⁷.
- الفقه هو معرفة الشيء بنظيره الدال على غيره او معرفة ما غاب بما شهد او معرفة الخفى الباطن بالظاهر "Fıkıh, bir şeyi benzerine delalet eden bir mana ile ya da görünmeyeni (gaib) görünen (şahid) ile veya gizli (hafi, batın) olanı açık (zahir) ile bilmektir"⁸.
- الفقه تعرف الشيء بغيره استدلالا "Fıkıh, bir şeyi başka bir şeyle istidlâl yoluyla bildirmektir"⁹

İzzuinaye, *Daru'l-Kitabi'l-Arabi*, Beyrut, 2003, I.17-23; Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fi Usuli'l-Fıkh*, Dersaadet, İstanbul, 1976, 11 vd.

⁴ Hayrettin Karaman, "Fıkıh" mad., *DİA*, 13/1

⁵ İmam Matürîdî'nin fıkıh anlayışıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Hanifi Özcan, "Matürîdî'nin Bilgi Teorisinde Fıkıh Terimi", *Dokuz Eylül Üniv. İFD.*, S.4, 143-150; Talip Özdeş, "Matürîdî'nin Fıkıh Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler" *CÜİFD*, S. 2, Sivas- 1998, 343-360; Şükrü Özen, *Ebu Mansur el-Matürîdî'nin Fıkıh Usulünün Yeniden İnşası*, (Basılmamış Doçentlik Çalışması), İstanbul, 2001; Şükrü Özen, "İmam Matürîdî'nin Fıkıh Usulünün İnşası", (Derleme: Sönmez Kutlu, *İmam Matürîdî ve Matürîdilik*, Ankara, 2006 içinde), 203-242.

⁶ İmam Matürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, tah. Bekir Topaloğlu, Darü'l-Mizan, İstanbul, 2010, 5/156. Matürîdî, En'am suresi 98. ayetin te'vilinde bu tanımı vermesine rağmen, Münafikun suresi 3. ayetin te'vilinde bu tanımın İbn Süreyc (306/918)'e ait olduğunu bildirip, kendisine göre bu tanımın yeterli olmadığını vurgulayarak "bir şeyi, ister benzeri olsun ister olmasın, başkasına delalet eden bir anlam ile bilmektir" şeklinde tanımı geliştirmiştir. Bkz. Matürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, 15/173-174

⁷ Matürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, 6/434.

⁸ Matürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, 11/227.

⁹ Matürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, 15/174.

- الفقه هو معرفة الشئ بمعناه الدال على غيره كان ذلك نظيرا له او لم يكن فیکھ، bir şeyi, ister benzeri olsun ister olmasın, başkasına delalet eden bir anlam ile bilmektir"¹⁰.
- الفقه هو معرفة الشئ بمعناه الدال على نظيره او معرفة الشئ بمعناه الدال على مدبره فیکھ، bir şeyi benzerine delalet eden bir mana ile bilmektir veya bir şeyi düzenleyicisine (müdebbir) delalet etmek üzere bilmektir"¹¹.

Matürîdî'nin fıkıh için verdiği tanımlarda ortak noktaların: 1) *benzer* (nazir), 2) *başka* (gayr) ve 3) *mana* kavramları olduğu dikkat çekmektedir. Bu ortak noktalar dikkate alındığında İmam Matürîdî'nin fıkıhı: "*aralarında ortak bir manadan dolayı, benzer olsun olmasın başkasına delalet eden bir biçimde sonuca ulaşmak*" şeklinde anladığını söylememiz mümkündür

Matürîdî'ye göre fıkıh, var olan bir şeyin bilgisi ile, o şeyin benzeri ya da o şeyden başka olan bir şeyi bilmek için, iki şey arasında müşterek bir *mana* yoluyla bilmektir. Bilgisine sahip olunan yani bilinen şey *asl*, kendisi hakkında bilgi olmayan (hafi, batın), bilinmeyen yani bilinmek istenen şey *fer*'dir ve bilinmeyene bilinenden hareketle ulaşılır¹². Görüldüğü gibi asl, fer ve mana esasen kıyasın unsurlarıdır. Fıkıh ile kıyasın bu irtibatından hareketle kıyasın zorunlu olduğu; kıyası yapabilmek için akıl yürütmenin, yani istidlâlin de fıkıh için zorunlu olduğu ortaya çıkar. Nitekim ona göre fıkıh başkasıyla istidlâl edilerek bilinir, yani fıkıh, başkası kanalıyla ulaşılan istidlâli bilgidir. Dolayısıyla fıkıhdan söz edebilmek için teemmül, nazar ve istidlâl gereklidir¹³.

Şükür Özen, Matürîdî'nin fıkıh kavramı için verdiği tanımlardan şu sonuca ulaşmaktadır: "... fıkıh "şey"i tek başına bilmekten öte bir anlam ifade etmekte; o şeyi, anlamına nüfuz ederek, bağlantılı olduğu diğer şeylerle birlikte bir bütün içinde kavramak gibi daha derin bir anlam taşımaktadır. Dolayısıyla kapalı olan şeyin, bilinmesine vasita olan birinci şey ile benzer olma zorunluluğu yoktur"¹⁴.

¹⁰ Matürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, 15/173-174.

¹¹ Matürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, 6/119.

¹² Özen, *Ebu Mansur el-Matürîdî'nin Fıkıh Usulünün Yeniden İnşası*, 39.

¹³ Hanifi Özcan, "Matürîdî'nin Bilgi Teorisinde Fıkıh Terimi", *Dokuz Eylül Üniv. İFD.*, S.4, 147.

¹⁴ Özen, *Ebu Mansur el-Matürîdî'nin Fıkıh Usulünün Yeniden İnşası*, 39.

Matürîdî'nin usulünün¹⁵, en önemli temsilcilerinden biri olan Alaüddin es-Semerkandî (539/1144)'nin de ifade ettiği üzere¹⁶, kendi itikadını yansıtmak üzere tanzim olunduğu görülmektedir.

Özcan, Matürîdî'nin fıkıh tanımlarındaki amacının Allah'ın ve ahiretin bilinmesi konusunda uygulanabilecek bir tanım ortaya koymak olduğunu tespit etmektedir¹⁷. Nitekim Matürîdî "fıkıh, bir şeyi ister kendisinin benzeri olsun ister olmasın, başkasına delalet eden anlamıyla bilmektir" tanımının ardından: "Çünkü her kim mahlukatı anlamlarıyla bilirse, bu onu, Sani'i (yaratıcıyı) bilmeye götürür; her kim dünyayı bilirse, bu onu ahireti bilmeye sevk eder, ki bunlar benzer değildir"¹⁸ yorumuyla bu hususu teyit etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Matürîdî'de fıkıh, lafızların zahirî anlamlarına takılıp kalmanın ötesinde, lafızların hakikatlerinin kavranılması, lafızlardan elde edilen hükümlerin maksat ve hikmetlerinin idrak edilmesidir¹⁹.

Bütün bunlar Matürîdî'de fıkıh ile istidlâlın sıkı bir ilişkide olmasını gerektirmektedir. Çünkü fıkhıta bilinenden bilinmeyene ulaşma çabası açıkça gözlemlenmektedir. Bu ise istidlâl anlamına gelir. Nitekim İmam Matürîdî "fıkıh, bir şeyi başka bir şeyle istidlâl yoluyla bildirmektir"²⁰ tanımında buna işaret etmektedir.

¹⁵ İmam Matürîdî'nin kendine mahsus bir usulü olup olmadığı meselesi günümüzde tartışmalı olsa da, esasen Hanefi-Matürîdî gelenekten söz edildiğine göre, onun da kendisine mahsus bir metodolojisinin olmasının kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Nitekim, kendisini Matürîdî olarak tanımlayan Semerkandî, Lamişi gibi alimlerin usul eserlerinde, İmam Matürîdî'ye ait olduğu bildirilen ancak henüz bulunamamış olan Meahizü's-Şerayî adlı bir usul kitabının olduğu bildirilmektedir. Çağdaş araştırmacılardan Şükrü Özen, İmam Matürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'an*'ı ve Matürîdî usul kaynaklarından yararlanarak *Ebu Mansur el-Matürîdî'nin Fıkıh Usulünün Yeniden İnşası* adıyla ortaya koyduğu çalışmada Matürîdî usulünün varlığını ispatlamış gözükmektedir.

¹⁶ Semerkandî, *Mizanu'l-Usul fi Netâici'l-Ukul* adlı kitabında, eserlerin yazarlarının itikadını yansıtmayı gerektiğini söylemektedir. Bkz. Alaüddin es-Semerkandî, *Mizanu'l-Usul fi Netâici'l-Ukul*, 1/1.

¹⁷ Hanifi Özcan, "Matürîdî'nin Bilgi Teorisinde Fıkıh Terimi", 145.

¹⁸ Matürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 15/174.

¹⁹ Talip Özdeş, "Matürîdî'nin Fıkhi Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler" *CÜİFD*, S.2, Sivas-1998, 345.

²⁰ Matürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 15/174.

2. Te'vilatü'l-Kur'an'da İstidlâl ve Nazar Kavramları

İstidlâl sözlükte birinin rehberliğini isteme, delil arama gibi manalara gelir²¹. Zihnin, bilinene bir ya da daha fazla önermeden, bilinmeyi açığa çıkarma işlemine de istidlâl denir. Başka bir ifadeyle istidlâl, daha önce doğrulanmış ya da doğru olduğuna kanaat getirilen bir hüküm ya da hükümlerden hareketle, bilinmeyen bir hükme ulaşmaktır²².

Mantık, kelam, fıkıh, usul gibi birçok ilimde kullanılan istidlâl terimi için her ilim kendi ilgi alanı doğrultusunda farklı tanımlar vermiştir. Söz gelimi mantıkçılar istidlâli: "Bilinen bir ya da birkaç önermeden bilinmeyen önermeyi çıkarmak"²³ şeklinde tanımlarken; kelam'da istidlâl "bir hüküm veya kavramın doğru ya da yanlış olduğunu ispatlamak için zihnin yaptığı akıl yürütme eylemi" olarak değerlendirilir²⁴.

Fıkıh ve usul ilminde de istidlâl önemli bir kavramdır. Fıkıh ve usulde de temel metinleri olan Kitap ve Sünneti anlama ve yorumlama büyük önem taşıdığı gibi, ahkam bakımından sınırlı olan bu metinlerden, hayatın sınırsız tüm alanlarında uygulanacak önermeler üretmek fukahanın temel uğraşı alanlarından birini oluşturur. Bu cümleden olarak istidlâl, fıkhıta bir yönden fakihlerin düşünce ve çözüm üretme yöntemlerini, diğer yönden de mevcut çözümlerin dinin ana kaynaklarıyla irtibatının sağlanması faaliyetini içeren bir kavram olmaktadır. Bu sebeple fakihlerin ıstılahında istidlâl, sözlük anlamıyla doğru orantılı bir biçimde "şeri delillerden hareketle bir hükme ulaşmak, varılan sonucu delillendirmek, delile bağımlı akıl yürütme"²⁵ gibi anlamlarda kullanılır. Mesela Şirazî istidlâli "delil talebidir"²⁶ şeklinde tanımlarken, Şevkânî: "bilinenle bilinmeyi tanımlamaktır" tanımını verir ve hakkında nass, icma ve kıyas olmayan şey şeklinde yorumlar²⁷.

Bunun yanında istidlâl kavramı, re'y, kıyas, ictihad, delil, istinbat gibi kavramlarla da yakın bir anlam alanına sahiptir. Bu sebeple de çoğu zaman bu

²¹ Abdükuddüs Bingöl, "İstidlâl", *DİA*, 23/323.

²² Abdükuddüs Bingöl, "İstidlâl", *DİA*, 23/323.

²³ Es'ad Abdülğani es-Seyyid el-Kefrâvî, *İstidlâl inde'l-Usûliyyîn*, Daru's-Selam, Kahire, 2002, 22.

²⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "İstidlâl", *DİA*, 23/325; Eş'arî istidlâlin delaleti çıkarma ve delaletle talepte bulunma şeklinde iki anlamı olduğunu söyler. el-Kefravî, 24.

²⁵ Ferhat Koca, "istidlâl", *DİA*, 23/323-324.

²⁶ Ebu İshak İbrahim b. Ali eş-Şirazî, *el-Lum'a fi Usulî'l-Fıkh*, tah. Muhyiddin Dib-Yusuf ali Bedivi, Daru İbn Kesir, Beyrut, 1997, 33.

²⁷ Şevkânî, *İrşadü'l-Fuhul*, 2/172.

kavramlarla eş anlamlı olarak kullanıldığı görülür. Söz gelimi İmam Şafiî, istidlâlê “nasstan sistematik akıl yürütme ile çıkarımda bulunma”²⁸ anlamını yüklediği için neredeyse kıyasla aynı anlamda kullanmıştır. Klasik dönem mütekelimîn mesleği üzere yazan usulcülerde de kavramın hem nassa dayalı hüküm istinbatını, hem de özel bir nassın yokluğu halinde yapılan ictehad ve akıl yürütmeyle içeren bir tarzda yorumlandığı görülür. Mesela Cessas istidlâlî “medlu- le ilişkin bilgiye ulaşmak amacıyla delaleti araştırmak ve üzerinde düşünmektir”²⁹ şeklinde tanımlar. Matürîdî de istidlâlî bu anlamda kullanır. Ona göre bilgi edinme yolu üçtür: Duyular, doğru haber ve akıl. Bu üçü arasında da doğrudan bir ilişki vardır. Zira duyular ya da haber yoluyla bilgi edinirken istidlâlê zorunlu olarak ihtiyaç vardır³⁰. İnsanın görüp, duyduğu şeylerin anlamlarını, hangi hikmete delalet ettiklerini, neye işaret ettiklerini ve esas olarak da o şeylerin Allah'ın ayetleri olduğunun idrakine varması istidlâl yoluyla olmaktadır. O bu hususta şöyle der: “(Allah, çeşitli ayetler yoluyla) istidlâlê teşvik etmiş, duyulur alem aracılığı ile duyulmayı anlamayı gerekli kılmış, düşünmeyi ve akıl yürütmeyle emretmiş ve bu yöntemin kişileri gerçeğe vakıf kıldığını, onlara isabetli yolu gösterdiğini haber vermiştir”³¹

Matürîdî Te'vilât'ta Nahl suresi 11 ve 12. ayetlerin tefsirinde istidlâlî uygular. Şöyle ki: Nahl suresi 11. ayet: “إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَّتَفَكَّرُونَ” “...*Bunda düşünen bir topluluk için ayet vardır*” şeklinde bitmektedir. Ayetin bu kısmıyla ilgili olarak Matürîdî şunları söyler: “Burada düşünen bir toplum için ayet / delil olduğu zikredilmiş, fakat onların niçin ayet / delil olduğu zikredilmemiştir. Fakat düşünen bir kavim için ayet / delil olduğu zikredilmiş, yani düşünceyle onun niçin ayet / delil olduğunu bilirler denmiş. Bu, bizim için bilinmeyen şeylerin zahirlerini düşünmek ve incelemekle (tefekür ve nazar) idrak edilebileceğine delildir”³²

Nahl suresi 12. ayet de: “إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ” “...*Bunda akleden bir toplum için ayetler vardır.*” şeklinde bitmektedir. Ayetin bu kısmıyla ilgili Matürîdî şu yorumu yapar: “Allah tefekürü, dış duyularımızca bilinmeyen şeyleri idrak etmekte akıl için bir yol kılmıştır. Zira akıl için duyular ve tefekürden başka, bilinmeyi idrak etmenin yolu yoktur. Çünkü duyularca bilin-

²⁸ El-Basrî, I.9.

²⁹ Ferhat Koca, “İstidlâl” mad., *DİA*, 23/324.

³⁰ Matürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 13.

³¹ Matürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, 14.

³² Matürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 8/83.

meyan şeyi akıl idrak edemez. Bu sebeple Allah, duyuları bilinmeyen şeyi idrak etmekte akıl için bir yol kılmıştır³³.

Her iki ayetin ilgili kısımları üzerinde İmam Matürîdî'nin yorumları değerlendirildiğinde, eldeki bilgiler üzerine düşünerek, bilinmek istenilene ulaşılabileceğine vurgu yaptığı görülmektedir ki, bu istidlâlden başka bir şey değildir. Bu durumda Te'vilatü'l-Kur'an'da İmam Matürîdî'nin istidlâli, mevcut bilgileri inceleyip, onlar üzerinde düşünerek, bilinmek istenilene ulaştırılacak yol anlamında kullandığı tespiti yapılabilir.

3. Te'vilatü'l-Kur'an'da Kıyas Kavramı

Sözlükte karşılaştırma, mukayese, ölçüt³⁴ gibi anlamlara gelen kıyas kelimesi, İslam hukuk usulcülerinin istilâhında kıyas: "Hakkında açık hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak özelliğe (illet) veya benzerliğe dayanarak, hükmü açıkça belirtilen meseleye göre belirlemek"³⁵ demektir.

Kıyas fıkıh ve usul literatüründe, salt düşünme, nazar, doğruya ulaştıran delil manasında ve birçok istidlâl türünü belirtmekte kullanılmakla birlikte, yaygın olarak re'y, şeriatın rasyonel içerikli bölümü, genel ilke anlamlarında kullanılmaktadır. Sonraki dönemlerde kıyasa yüklenen temel işlev nassların uygulama alanını genişletme olmakla birlikte, ilk çıkışında kıyas, mevcut nassların amaç ve anlam tutarlılığının ilk iki nesilde ortaya konan re'y faaliyetinin de yardımıyla kurgulanması ve bir takım genel ilkelere bağlanması çabası ibarettir³⁶.

İmam Matürîdî'ye göre kıyas: "İki mezkurdan birinin hükmünü, ortak illete dayanarak ötekinde beyan etmektir"³⁷.

³³ Matürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, 8/84.

³⁴ İbn Manzur, 11/370-371.

³⁵ Kıyasın farklı tanımları için bkz. Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa ed-Debusi, *Takvimü'l-Edille fi Usulü'l-Fıkh*, tah. Halil Muhyiddin, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, 260; el-Basrî, II.697-698; Amidî, IV.269; Muhammed Ebu Zehre, *İslam Hukuk Metodolojisi (Fıkh Usulü)*, çev. Abdülkadir Şener, Fecr Yay., Ankara, 1986, 189; H. Yunus Apaydın, "Kıyas" mad., *DİA*, 25.529; Ali Duman, *İlitam ve İlahiyat Fakülteleri İçin İslam Hukuk Usulü Dersleri*, Ankara, 2014, s. 126.

³⁶ H. Yunus Apaydın, "Kıyas" mad., *DİA*, 25/530.

³⁷ Alauddin es-Semerkandi, *Mizanu'l-Usul fi Netaici'l-Ukul fi Usulü'l-Fıkh*, tah. Ahmed Fehmi Ebu Senne, ysz. 1984, II/821; Özen, *Ebu Mansur el-Matürîdî'nin Fıkh Usulünün Yeniden İnşası*, (Arapça Metin) s. 156.

Kıyası hüküm istinbatında bir asıl olarak kabul eden İmam Matürîdî bu hususta şöyle demektedir: “Bu bizim için bir asıldır. Nass bir *mana* için varid olmuşsa ve o *mana* başka bir şeyde de varsa / bulunuyorsa, onun hükmünü diğer şeyde de vermek gerekir”³⁸. Matürîdî'nin kıyas uygulamasını Nisa suresinin 15. ayetinde görmekteyiz.

وَاللَّاتِي يَأْتِيَنَّ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ *“Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin...”* kısmının kıyasın cevazına delil olduğunu söyler. Çünkü ayette kadınlarla ilgili hüküm verilmekte, fakat erkeklerle ilgili hüküm bildirilmemektedir. Matürîdî bu hükümde erkeklerin de kadınlarla aynı *mana* altında toplanması gerektiğini söyler ve kadın için gerekli olan şeyin benzerinin erkek için de geçerli olduğuna hükmeder. Yapılan işlemi de: “nassta zikredilmesi terk edilen bir şeyin mansustan hareketle hükmünün istinbat edilmesi” olarak değerlendirir³⁹.

İmam Matürîdî bir başka yerde de şöyle demektedir: “İndirilende hükmü açıklamakta, nass bulunmayan konuda Allah'ın hükmünü bilmek için ameli talep etmek vaciptir. Zira bir hususta nass olmayıp, onun hükmü açıkça (tasrih yoluyla) değil de zımnen (tazammun yoluyla) açıklanıyorsa, o zaman ihtiyaç düşer ve içtihad batıl olur”⁴⁰.

Matürîdî'nin kıyasın cevazını istinbat ettiği ayetlerden biri Bakara suresi 265. ayettir. Bu ayetin te'vilinde İmam Matürîdî şu yorumu yapar: “Allah'ın örnek verdiği ve Kur'an'da zikrettiği misallerde çeşitli vecihler vardır. Birincisi, ikisi tek bir *mana* üzere cem olunduğu zaman, hakkında nass olmayan bir konunun hükmünün, nass bulunan bir konuya kıyas edilmesinin cevazıdır”⁴¹. Burada Matürîdî “tek bir mana” (معنى واحد) lafzı ile illeti kastediyor olmalıdır. Zira, hakkında nass bulunan mesele ile nass bulunmayan mesele tek bir mana da cem olunmakta ise, bu tek bir mana illetden başkası olamaz. Nitekim yukarıda da geçtiği üzere “Nass bir mana için varid olmuşsa ve o mana başka bir şeyde de varsa / bulunuyorsa, onun hükmünü diğer şeyde de vermek gerekir”⁴² ifadelerinde de kıyas işlemi için gerekli olan illet kavramına mana dediği görülmektedir.

³⁸ Matürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 4/171.

³⁹ Matürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 3/79.

⁴⁰ Özen, 156.

⁴¹ Matürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/179.

⁴² Matürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 4/171.

Matürîdî'nin kıyasın cevazını istinbat ettiği bir diğer ayet Bakara suresi 275. ayettir. O ayetin "إنما البيع مثل الربى" "*bey'de riba gibidir*" kısmının kıyasın cevazına delalet ettiğini söyler. "Zira, eğer insan aklında kıyas işlemi caiz olmasaydı, bu sözün anlamı olmazdı" der⁴³. Esasen ayetin bu kısmı, riba ile bey'i mukayese ederek, riba yemeye caiz görenlerin sözüdür. Fakat Cenab-ı Hak onların bu sözünü ayete dahil etmekte ve bu söz üzerine bu mukayesenin yanlışlığını ortaya koymak için "أحل الله البيع و حرم الربى" "*Allah alış-verişi helal kıldı ve ribayı haram kıldı*"⁴⁴ beyanını getirmektedir. Bir anlamda yanlış bir mukayese / kıyas işlemi, doğru bir mukayese / kıyas işlemiyle düzeltmektedir.

İmam Matürîdî, Nisa suresi 11. ayeti de kıyasın cevazına delil getirmektedir. Ayette: "يوصيكم الله في أولادكم للذكر مثل حظ الأنثيين" buyurulmaktadır. Matürîdî, ayetin bu kısmının kıyasın cevazına delil olduğunu söyler. Çünkü ayette iki kızın mirasından, erkeklerin mirasından bahsedilmiş, fakat diğer bütün mirasçılardan bahsedilmemiştir. Ayette bütün mirasçılar söz konusu edilmemiştir. Bu sebeple İmam Matürîdî, bahsi geçmeyen diğer mirasçıların mirastan paylarının icihadla belirlenmeye bırakıldığı görüşündedir⁴⁵.

Maide suresi 38. ayetin te'vilinde de İmam Matürîdî kıyasın cevazına delil olduğu yorumunu yapmaktadır. İmam Matürîdî: "السارق و السارقة فاقطعوا أيديهما" ayetinin sebab-i nüzulü olarak İbn Abbas'ın: "Tu'me b. Ubeyrik, komşusunun zırhını çaldığı zaman bu ayet nazil oldu" rivayetini nakleder ve "Daha sonra bu hüküm, Müslümanlar bu cürmü işledikleri zaman uygulaması gereken genel bir hüküm oldu" der. İmam Matürîdî bu ayetten ve sebab-i nüzulünden tek bir kişinin işlediği bir amel neticesinde inen ayetin hükmünün, benzer fiili işleyenler için geçerli hale dönüşmesinin kıyasın cevazına delil olduğunu çıkarır⁴⁶.

İmam Matürîdî'de kıyas, nassta zikrolunması terk edilen bir şeyin aralarındaki ortak bir manadan (illet) dolayı mansusdan (nassta hükmü zikredilen konu) hareketle hükmünü istinbat etmek şeklinde olduğu görülmektedir.

Bu haliyle kıyasın Matürîdî'de, fıkıh ve istidlâlle yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Aralarındaki yegane fark istidlâlde elde içinde bulunulan durumdan hareketle istenilen sonuca ulaşılmaya çalışılırken, kıyasta mevcut durumun taşıdığı mana esas alınmaktadır.

⁴³ Matürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, 2/196.

⁴⁴ Bakara, 2 / 275.

⁴⁵ Matürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, 2/47

⁴⁶ Matürîdî, *Te'vilatü'l-Kur'an*, 3/217-220.

Tıpkı İmam Şafîî'nin delillerin şer'îliği anlayışında olduğu gibi⁴⁷, İmam Matürîdî de bütün hadiselerin hükmünün kitap ve sünnette yer aldığı, hükmü bilinmek istenilen her konunun hükmünün şer'î delillerle ortaya konulabileceği fikrindedir. Ancak Şafîî'den farklı olarak Matürîdî, her meselenin hükmünün kitap ve sünnette doğrudan bulanmayabileceği, hükmü bilinmek istenilen meseleyle ilgili olarak kitap ve sünnetin ve diğer delillerin incelenmesiyle ulaşılabileceği kanaatindedir. Şafîî ise, kıyas yoluyla bütün meselelerin hükmünün kitap ve sünnetten istinbat edilebileceğini söyler⁴⁸. Matürîdî, hüküm elde etme yolunun kıyasla sınırlı olduğunu kabul etmez. Aksine nazar ve istidlâl, re'y icthadı ve diğer yöntemlerle de hükmün kitap ve sünnetten istinbat edilebileceği kanaatindedir⁴⁹.

Sonuç

Fıkıh ve usulde akıl yürütmeye ilgili olarak kullanılan kavramlardan fıkıh, istidlâl ve kıyas'ın, İmam Matürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'an* adlı eserinde hangi anlamlarda kullanıldığının tespit edilmesini amaçlayan bu çalışmada, İmam Matürîdî'nin fıkıh kavramını, istidlâl kavramıyla yakından irtibatlı bir biçimde, bilinenden bilinmeyene ulaşma çabası olarak anladığı tespit edilmiştir. Ayrıca İmam Matürîdî'nin istidlâl kavramını verili bilgileri inceleyip, onlar üzerinde düşünerek, bilinmek istenilene ulaştırarak yol anlamında kullandığı görüldüğü gibi; kıyas kavramını da hükmü bilinen meselenin hükmünü, hükmü bilinmek istenilen meselede aralarında ortak bir manadan hareketle belirleme çabası şeklinde anladığı görülmektedir.

⁴⁷ İmam Şafîî'nin, ilk defa olarak delillerin şer'îliği anlayışını geliştiren alim olduğu iddia edilmektedir (bkz. Talip Türkan, "Sünni ve Mutezili Fıkıh Usulünün Tanımlanmasında Bir Kriter Olarak Şer'îlik Algısı ve İbaha Alanının Şer'îliği Sorunu Bağlamında Bir Örneklem", *Marife (Ehl-i Sünnet Özel Sayısı)*, Yıl:5, S.3, Kış-2005, 201). Ona göre, şer'î-amelî bir konuda hüküm istinbat edebilmenin yolu ancak delille mümkündür. Zira hiç kimse ilmin kaynağı olan Kita, Sünnet, İcma ve kıyasın dışında, herhangi bir şeye helal ya da haram diyemez. (bkz. Muhammed b. İdris es-Şafîî, *er-Risale*, tah. Ahmed Muhammed Şakir, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, ts. 39). Öte yandan, her ne kadar teker teker saymış olsa da Şafîî'de bütün delillerin nassa, yani Kitap ve sünnete dayalı olması zorunluluğu vardır. Söz gelimi icma, nasstan bir asla dayanmadıkça gerçekleşmiş olamaz; aynı şekilde kıyas da nasstan bir asla dayanmak zorundadır. Bu durumda Şafîî'ye göre delillerin şer'îliği Kitap ve Sünnete dayanması demektir. Aynı zamanda Şafîî'ye göre kıyas yegane icthad yöntemidir (bkz. Şafîî, *er-Risale*, 477).

⁴⁸ eş-Şafîî, *er-Risale*, 477.

⁴⁹ Özen, *Ebu Mansur el-Matürîdî'nin Fıkıh Usulünün Yeniden İnşası*, 41; Özen, "Ebu Mansur el-Matürîdî'nin Fıkıh Usulünün İnşası", 220.

İmam Matürîdî'nin elde mevcut en önemli eserlerinden ikincisi olan Te'vilat'ta imamın neredeyse semantik bir ilim adamı tavrıyla bütün ilimlere dair çeşitli kavramları özenle kullanması, bir Matürîdî sözlüğünü gerektirecek derecede önem taşımaktadır. Zira İmam, bütün İslâm ilimlerinde ve bilhassa fıkıh ve usulde kavramlaşmanın tam yerleşmediği bir dönemde yaşamıştır ve o bu dönemde kavramlarla konuşmuş ve onlarla meseleleri aydınlatmıştır.

KAYNAKÇA

- el-Amidî**, Seyfüddin Ebi'l-Hasan Ali b. Ebi Ali b. Muhammed, *el-İhkam fi Usuli'l-Ahkam*, tah. Şeyh İbrahim el-Acuz, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Apaydın**, H. Yunus, "Kıyas" mad., *DİA*, 25/529-539.
- el-Basri**, Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Ali bin Tayyib, *Kitabu'l-Mu'temed fi Usuli'l-Fıkh*, tah. Muhammed Hamidullah, Mahedü'l-İlmiyyi'-Fransi, Dımaşk, 1964.
- ed-Debusî**, Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa, *Takvimü'l-Edille fi Usuli'l-Fıkh*, tah. Halil Muhyiddin, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- Duman**, Ali, "Ebu Hanife'nin Hüküm İstinbat Yöntemi'nin Fukaha Usulündeki Rolü", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2009, S.13, 83-102
- Duman**, Ali, "İmam Matürîdî, Hayatı, Eserleri ve İslam Düşüncesindeki Yeri", *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl:2, S.4 (Temmuz-Aralık 2009), 109-126.
- Duman**, Ali, *İltam ve İlahiyat Fakülteleri İçin İslam Hukuk Usulü Dersleri*, Ankara, 2014.
- Ebu Zehre**, Muhammed, *İslam Hukuk Metodolojisi (Fıkh Usulü)*, çev. Abdülkadir Şener, Fecr Yay., Ankara, 1986
- Ecer**, Ahmet Vehbi, *Büyük Türk Alimi Maturîdî*, Yesevi Yayıncılık, II. Baskı, İstanbul, 2007.
- el-Halidî**, Salih Abdülfettah, *İtabu'r-Resül fi'l-Kur'an -Tahlilün ve Tevcihün-*, Darü'l-Kalem, Dımaşk, 2002.
- İbn Kesir**, *Tefsirü Kur'ani'l-Azim (Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri)*, çev. Bekir Karlığa-Bedreddin Çetiner, Çağrı Yayınları, Ankara, 1985.
- İbn Manzûr**, *Lisanü'l-Arab*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut, 1997
- Karaman**, Hayrettin, "Fıkh" mad., *DİA*, 13/1.
- el-Kefrâvî**, Es'ad Abdülgani es-Seyyid, *İstidlâl inde'l-Usüliyyîn*, Daru's-Selam, Kahire, 2002.
- Koca**, Ferhat, "İstidlâl" mad., *DİA*, 23/323-325.
- el-Lamişi**, Ebu's-Sena Mahmud b. Zeyd el-Hanefi el-Matürîdî, *Kitabun fi Usuli'l-Fıkh*, tah. Abdülmecid Türki, Daru'l-Garbi'l-İslami, Beyrut, 1995
- en-Nesefî**, Ebu'l-Muin Meymun, *Tabsiratü'l-Edille fi Usuli'd-Din*, tah. Hüseyin Atay, Ankara, 1993.
- Özcan**, Hanifi, "Matürîdî'nin Bilgi Teorisinde Fıkh Terimi", *Dokuz Eylül Üniv. İFD.*, S.4, 143-150.
- Özdeş**, Talip, "Matürîdî'nin Fıkhî Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler" *CÜİFD*, S.2, Sivas-1998, 343-360.
- Özdeş**, Talip, *Maturîdî'nin Tefsir Anlayışı*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
- Özen**, Şükrü, "İmam Matürîdî'nin Fıkh Usulünün İnşası", (Derleme: Sönmez Kutlu, *İmam Matürîdî ve Maturîdilik*, Ankara, 2006 içinde), 203-242.

Özen, Şükrü, "Matürîdî" mad., *DİA*, 28/146-151

Özen, Şükrü, *Ebu Mansur el-Matürîdî'nin Fıkıh Usulünün Yeniden İnşası*, (Basılmamış Doçentlik Çalışması), İstanbul, 2001.

eş-Şafîî, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, tah. Ahmed Muhammed Şakir, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

eş-Şevkanî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *İrşadü'l-Fuhûl ila Tahkiki'l-Hak min İlmi'l-Usul*, tah. Ahmed İzzuinaye, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 2003.

eş-Şirazî, Ebu İshak İbrahim b. Ali, *el-Lum'a fi Usuli'l-Fıkh*, tah. Muhyiddin Dib-Yusuf Ali Bedevi, Daru İbn Kesir, Dımaşk, 1997.

Taşköprüzade, İsamüddin Ahmed Efendi, *Mevzûâtü'l-Ulum*, İkdam Matbaası, İstanbul, 1311.

Taşköprüzade, İsamüddin Ahmed Efendi, *Tabakatü'l-Fukaha*, tah. El-Has Ahmed Nile, II. Baskı, ys., 1961.

Türcan, Talip, "Sünni ve Mutezili Fıkıh Usulünün Tanımlanmasında Bir Kriter Olarak Şer'îlik Algısı ve İbaha Alanının Şer'îliği Sorunu Bağlamında Bir Örnekleme", *Marife (Ehl-i Sünnet Özel Sayısı)*, Yıl:5, S.3, Kış-2005, 195-212.

Zeydan, Abdülkerim, *el-Vecîz fi Usuli'l-Fıkh*, Dersaadet, İstanbul, 1976.